

*Завідувач кафедри теорії держави та права Національної академії внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент
Завальний Андрій Миколайович*

УЯВЛЕННЯ ПРО ЮРИДИЧНИЙ ОBOB'ЯЗОК У КРАЇНАХ СТАРОДАВНЬОГО СВІТУ (СТАРОДАВНІ ІНДІЯ, КИТАЙ ТА АНТИЧНА ГРЕЦІЯ)

Сучасний процес розбудови державно-правових інституцій в Україні знаходиться в умовах якісного перетворення більшості сфер життєдіяльності суспільства при цьому правове регулювання суспільних відносин потребує визначення ціннісних орієнтирів, шляхів оптимізації державного впливу на важливі суспільні процеси, використання світового досвіду та знання історико-правових традицій. В цьому контексті значення юридичного обов'язку в житті суспільства важко переоцінити. Адже, обов'язок це те, чого треба беззастережно дотримуватися, що слід безвідмовно виконувати відповідно до вимог суспільства або виходячи з власного сумління [1, с. 813].

Перші згадування категорії «обов'язок», а також роздуми про роль в житті суспільства, вже зустрічаються у працях мислителів стародавніх Індії, Китаю, та Греції. Зокрема, в Стародавній Індії, згідно міфологічно-органічної концепції, світовий закон (рta), визначав конституцію (будову) суспільства, місце, роль і положення (у тому числі і правове) різних варн (станів), а отже, права і *обов'язки* (курсив наш. – А.М.) також і членів цих варн. Нерівність прав і *обов'язків* (курсив наш. – А.М.) членів різних варн включає і їх нерівність перед законом в питаннях злочину і покарання [4, с. 25, 27]. В цілому ж беззаперечним фактом є те, що під помітним впливом міфологічних і релігійних уявлень сформувалася і розвивалася суспільно-правова думка про обов'язки в Стародавній Індії.

Критика офіційних релігійних догм, ускладнення політичного і соціально-економічного життя стимулювали появу раціональних концепцій права і держави у Стародавньому Китаї. Так, в умовах розпаду родової організації суспільства в Стародавньому Китаї сформувалося вчення школи Конфуція (Кун-цзи) (551 – 479 рр. до н. е.), що увібрало в себе низку уявлень про державу та право тогочасного суспільства. У книзі Конфуція «Лунь юй» («Бесіди та міркування»), записаній з його слів учнями, проповідувалася необхідність збереження вічного та незмінного порядку, закладеної попередніми поколіннями жорсткої соціальної ієрархії, здійснення управління за умови дотримання ритуалів, обрядів, етичних і моральних норм [8, с. 337-338]. «Конфуцій – противник суворих покарань. Він говорив: «Навіщо, керуючи державою, убивати людей? Якщо ви будете прагнути добра, то і народ буде добрим». Правителі повинні наставляти народ особистим прикладом, керувати на основі чеснот, а не законів і покарань. «Якщо керувати народом за допомогою законів і підтримувати порядок за допомогою покарань, – підкреслював він, – народ буде прагнути ухилятися (від покарань) і не буде

відчувати сорому. Якщо ж керувати народом за допомогою чеснот і підтримувати порядок за допомогою ритуалу, народ знатиме сором і виправиться». Отже, пріоритет за моральним законом, дотримання якого *обов'язкове* (курсив наш. – А.М.) для усіх, у тому числі і правителя» [4, с. 17].

Практично в цю ж епоху в Китаї зміцніла школа моїстів, засновником якої був Мо-цзи (479–400 до н. е.). «На думку Мо-цзи, в давнину люди, переконавшись в необхідності управління і старшинства, вибрали найдоброчеснішу і наймудрішу людину Піднебесної і зробили її «Сино́м Неба», який створив «зразок справедливості» і порядку. У цьому – зміст договірної концепції Мо-цзи про походження верховної влади і її прерогативи встановлювати єдиний і *загальнообов'язковий* (курсив наш. – А.М.) зразок справедливості» [4, с. 18].

«Інших поглядів на методи управління народом і державою, на роль закону і правителя додержувались легісти (законники) у IV–III ст. до н. е., які відображали настрої й ідеали чиновництва. Вони заперечували принципи гуманності, *обов'язку* (курсив наш. – А.М.), ритуалу, на основі яких, відповідно до Конфуція, будується державне управління. Як основу суспільного порядку легісти визнавали закон, а гуманність і *обов'язок* (курсив наш. – А.М.) вони вважали згубними для держави» [4, с. 18].

Таким чином, у поглядах стародавніх китайських мислителів розглядаються різні підходи до ролі та місця обов'язків при здійсненні управління державою та при формуванні системи влади але в переважній більшості поглядів мова все ще йде про моральні обов'язки. А питання розмежування морального та юридичного обов'язків залишається поза увагою стародавніх китайських філософів. Разом з тим, в силу домінування інтересів держави над інтересами індивідів, в законодавстві Стародавнього Китаю простежується перевага обов'язків над правами особи.

У свою чергу антична Греція є батьківщиною політико-правової теорії. З творчістю давньогрецьких мислителів пов'язаний початок правової цивілізації, правової та політичної думки, зокрема стосовно різних аспектів обов'язків.

«За Сократом, моральна організація полісного життя (політики) неможлива без законів. Закони – устої полісу. Як і софісти, він розрізняв природне право і закон поліса, але на відміну від них вважав, що і те, й інше походить від розумного начала. Далось взнаки його прагнення відобразити і сформулювати саме цю розумну природу моральних, політичних і правових явищ. Право – *загальнообов'язковий* (курсив наш. – А.М.) мінімум моралі. На його думку, і неписані божественні закони, і писані мають одну мету – справедливість. Законне і справедливе – одне і те ж. Сократ не погоджувався з Гіппієм у тому, що недосконалість законів їх знецінює: закон – цементуюча суспільство норма. Закони *обов'язкові* (курсив наш. – А.М.), оскільки не скасовані, інакше неминуче беззаконня і хаос у суспільстві. І патріотичний *обов'язок* (курсив наш. – А.М.) громадянина – виконувати закони поліса. На посилення про несправедливість закону чи суду відповідав: їх волю, навіть несправедливу, потрібно терпіти так само, як терплять волю батьків. Відданість громадян поліса законам – це й є одностайність, договірний і правовий зв'язок

громадянина і держави. Законослухняність – громадянський *обов'язок* (курсив наш. – А.М.) першорядної ваги, умова існування законності і правопорядку» [4, с. 26].

Благотворний вплив Сократа відчув на собі його учень Платон (427–347 до н. е.). «У «Державі» Платон пропонує свою модель ідеальної справедливої держави. У ній усунуті багатство і бідність – порок усіх звичайних держав, де існує ніби «дві ворожі між собою держави: одна – бідняків, інша – багатіїв». Чотирьом чеснотам людини відповідають чотири чесноти ідеальної держави: вона мудра, мужня, розважлива і справедлива. Мудра, тому що тут здійснюються розумні рішення на основі знань, управляють нею «знаючі». Мужня – це громадянська властивість. Розважлива – тут обмежені прагнення правителів і підвладних. Справедлива – в ім'я цілого, коли сослов'я «роблять кожне свою справу», знаючи *обов'язки* (курсив наш. – А.М.). Це – основа правопорядку... В ідеальній державі, де всі громадяни – брати, зберігається нерівність занять, що відповідає нерівності здібностей. Тут – гармонійне сполучення занять і *обов'язків* (курсив наш. – А.М.)» [4, с. 28].

«Зенон (близько 336–264 до н. е.) засновник школи стоїцизму, який вважав, що над світом панує необхідність (або фатум). Світобудова управляється нею, долею і божественним розумом. Необхідність, доля у вченні стоїків розглядаються як «природний закон» («загальний закон»), який «має силу і велить (робити) правильне і забороняє протилежне». «Того, хто кориться їй, доля веде, а непокірного тягне». По суті стоїки формулювали універсальний закон природи, пізнаного людським розумом... Слідування людини неписаному закону, з яким він узгоджує свої вчинки, є *обов'язок*. Діоген Лаертський повідомляє: «Зенон перший вживав слово «*обов'язок*» (курсив наш. – А.М.), тому що він вивів його зі слів «те, що личить» – *обов'язок* є «дія, властива природним створінням». Поняття *обов'язку* знецінювало сенс і роль родини, шлюбу, особистого життя. Благо держави цінувалося вище блага індивіда» [4, с. 32-33].

«Учення стоїків вплинуло на давньогрецького історика і політичного діяча Полібія (близько 205–128 до н. е.)... Природно-історичний розвиток, за Полібієм, притаманний і праву. Етичні норми поведінки, з утворенням держави закріпилися в законах. Він вихваляє «добрі звичаї і закони» — два начала, притаманні державі, що «вносять добродетель і помірність у приватне життя людей, у державі ж оселяють смиренність і справедливість». Справедливість він трактує як таку, що передує писаному праву і визначає його. Вона – вище мірило, здатне врегульовувати відносини людей тоді, коли для конкретного випадку нема норми закону чи звичаю. Справедливо те, що благородно, правдиво, відповідає вимогам *обов'язку* (курсив наш. – А.М.)» [4, с. 34].

Таким чином, мислителі Античної Греції заклали основи теоретичної розробки проблем юридичного *обов'язку*. В їх творах знаходимо перші визначення *обов'язку*, перші зародки визначення юридичного *обов'язку*, а також тісне переплетіння юридичного та морального *обов'язків*.

В цілому ж, в країнах Стародавнього світу юридичний *обов'язок* як загальнонаукова категорія або явище суспільного буття по-перше, привертав до

себе увагу представників різних країн та епох, а по-друге, питання сутності, ознак та форм вираження юридичного обов'язку викликало зацікавленість в різних аспектах його прояву і в Стародавніх Індії та Китаї так і в Античній Греції але остаточно не було сформульовано і по-третє, без перебільшень, що ці наукові розвідки заклали фундамент подальшого становлення юридичного обов'язку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод., допов. та CD) / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2009. – 1736 с.
2. История политических и правовых учений : учеб. для вузов / [В. Г. Графский, Н. М. Золотухина, Л. С. Мамут и др.] ; под общ. ред. акад. РАН, д. ю. н., проф. В. С. Нерсисянца. – 4-е изд., перераб. и доп. – М. : Норма, 2004. – 944 с.
4. Юридична енциклопедія : В 6 т. / Редкол. : Ю. С. Шемшученко (гол. редкол.) та ін. – К. : Укр. енцикл., 2001. – Т. 3 : К – М. – 2001. – 792 с. : іл.
5. Демиденко Г. Г., Петришин О. В. Історія вчень про державу і право : підручник / за ред. проф. Г. Г. Демиденка, проф. О. В. Петришина. – Х. : Право, 2009. – 256 с.